

# De essentie van het neoliberalisme

Wat is neoliberalisme eigenlijk?

Een programma ter vernietiging van de collectieve structuren die de zuivere vrijemarktlogica zouden kunnen in de weg staan.

PIERRE BOURDIEU

Is de economische wereld dan echt, zoals het dominante discours ons wil doen geloven, een zuivere en perfecte orde die onverstoord de logica van haar voorspelbare gevolgen laat afwikkelen, en onmiddellijk elke tekortkoming afstraft met sancties die ze ofwel automatisch oplegt, ofwel – eerder uitzonderlijk – door middel van haar gewapende armen: het IMF en de OECD, en het beleid dat die opleggen: daling van de arbeid(er)skosten, vermindering van de openbare uitgaven en arbeidsflexibilisering? En als hij nu eens in werkelijkheid niets anders was dan een in praktijk gebrachte utopie, die van het neoliberalisme, dat op die manier is omgetoverd tot een *politiek programma*, maar dan wel een utopie die, met behulp van de economische theorie waarop zij een beroep doet, erin slaagt zichzelf voor te spiegelen dat zij de wetenschappelijke beschrijving is van de realiteit?

Deze bevoogdende theorie is echter een pure, mathematische fictie. Vanaf haar prille oorsprong is ze gevestigd op een formidabele abstractie: die bestaat het namelijk om, in naam van een al even enge als strikte opvatting van de rationaliteit, die ze overigens klakkeloos identificeert met de individuele rationaliteit, de economische en sociale voorwaarden van de rationele oriëntaties en de economische en sociale structuren die zélf de voorwaarde vormen voor de werking ervan, eventjes tussen haakjes te zetten.

Om je een idee te geven hoe groot die weglating eigenlijk is, denk even aan het onderwijsstelsel: dat is nooit *als zodanig* in rekening genomen, en dit in een tijd dat

.....

het een determinerende rol speelt in de productie van goederen en diensten, en net zo goed in de productie van produceerders. Uit deze soort van erfzonde, neergeschreven in de walrasiaanse<sup>1</sup> mythe van de 'zuivere theorie', vloeien alle gebreken en mankementen van de economische leer voort; vooral de fatale halsstarrigheid waarmee zij zich vastklampt aan de willekeurige tegenstelling die zij, door haar simpele bestaan zelf, in leven roept, tussen de eigenlijke economische logica, gegrondvest op de concurrentie en die als dé draagster van efficiëntie gedoodverfd wordt, en de sociale logica, die onderworpen is aan de gelijkheidsregel.

Dit gezegd zijnde, beschikt deze al van bij haar prille begin van haar sociale en historische context vervreemde 'theorie' vandaag meer dan ooit over de middelen om *zich waar te maken*, dus op empirische wijze verifieerbaar te zijn. Het neoliberale discours is inderdaad niet zomaar een discours zoals de andere. Net als, volgens Erving Goffman<sup>2</sup>, het psychiatrische discours in het gekkenhuis, is het een '*sterk discours*', dat alleen maar zo sterk en zo moeilijk te bestrijden is omdat het kan beschikken over alle krachten uit een wereld van krachtsverhoudingen waarin het er overigens zelf toe bijdraagt deze wereld te maken tot wat hij is. Dat doet het met name door de economische keuzen te oriënteren van hen die de economische verhoudingen beheersen; op die manier voegt het zijn eigen, intrinsiek symbolische kracht aan die krachtsverhoudingen toe.

In naam van dat wetenschappelijk kennisprogramma, dat tot een politiek actieprogramma werd omgevormd, voltrekt zich een immens *politiek werk* (dit wordt ontkend want het is schijnbaar zuiver negatief) dat erop mikt de voorwaarden te creëren waaronder de 'theorie' gerealiseerd kan worden en ook echt kan gaan werken: een *programma om op methodische wijze collectieven te vernietigen*.

De beweging in de richting van de neoliberale utopie van een zuivere en perfecte markt, die mogelijk wordt gemaakt door de politiek van financiële deregulering, voltrekt zich via de transformerende, en, het moet gezegd worden, *destructieve* werking van alle politieke maatregelen (waarvan de meest recente het MAI is, het Multilateraal Akkoord over Investerings, dat bestemd is om de buitenlandse ondernemingen en hun investeringen te beschermen tegen de nationale staten), met als doel *alle collectieve structuren in vraag te stellen* die de logica van de zuivere markt in de weg zouden kunnen staan: de natie, die haar beweegruimte stelselmatig ziet afnemen; werkende groepen, met bijvoorbeeld, de individualisering van de salarissen en de loopbanen in functie van de individuele bekwaamheid en de atomisering van de arbeiders die er het gevolg van is; collectieven ter verdediging van de arbeidersrechten, vakbonden, verenigingen, coöperatieven; zelfs familie of gezin, die met de opkomst van markten per leeftijdsklasse, een deel van hun controle over de consumptie verliezen.

<sup>1</sup> N.v.d.r. (van Le Monde Diplomatique): hier wordt verwezen naar Auguste Walras (1800-1866), Frans econoom, auteur van *De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur* (1848); hij was één van de eersten die een poging ondernam om wiskunde toe te passen bij de studie van de economie.

<sup>2</sup> Erving Goffman, *Asiles, Etudes sur la condition sociale des malades mentaux*. Editions de Minuit. Paris, 1968.

Het neoliberale programma put zijn sociale kracht uit de socio-economische kracht van hen wiens belangen het uitdrukt: aandeelhouders, financiële makelaars, industriëlen, conservatieve politici of sociaal-democraten die zich tot de geruststellende overgave aan het *laisser-faire* bekeerd hebben, hoge functionarissen van financiën, die met des te meer hardnekkigheid een beleidspolitiek opleggen die regelrecht naar hun eigen teloorgang voert, omdat ze, en hierin verschillen ze dan wel van de kaderleden uit ondernemingen, hoe dan ook geen enkel risico lopen eventueel voor de gevolgen ervan te moeten opdraaien; het heeft over het algemeen de neiging de breuk tussen de economie en de sociale realiteiten te verkiezen, en zo, in de realiteit, een economische systeem te construeren dat beantwoordt aan de theoretische beschrijving, m.a.w. een soort logische machine, die zich voordoeft als een ketting van dwingende factoren die de economische actoren met zich meesleept.

De mondialisering van de financiële markten gekoppeld aan de informatietechnieken staat garant voor een kapitaalmobiliteit zonder voorgaande; ze geeft investeerders die vooral begaan zijn met de rentabiliteit van hun kortetermijninvesteringen de mogelijkheid voortdurend de rentabiliteit van de grootste ondernemingen tegen elkaar af te wegen en relatieve mislukkingen meteen af te straffen. Van hun kant moeten diezelfde ondernemingen, die dergelijke dreiging voortdurend boven zich voelen, zich alsmaar sneller aanpassen aan de vereisten van de markten; en dit op straffe van, zoals dat heet, "het vertrouwen van de markten te verliezen", en meteen ook de steun van de aandeelhouders, die met hun drang tot het verwerven van kortetermijnrentabiliteit, hoe langer hoe meer hun wil kunnen opdringen aan de *managers*, hun normen kunnen opleggen, via financieringsrichtlijnen, en hun beleid kunnen sturen op het vlak van aanwervingen, werkgelegenheid en salarissen.

Zo wordt het rijk van de absolute flexibiliteit ingesteld met zijn aanwervingen onder contracten van bepaalde duur of zijn interims en zijn voortdurend terugkerende 'sociale begeleidingsplannen', en, in de schoot zelf van de onderneming, de concurrentie tussen autonome filialen, tussen ploegen die gedwongen worden maximaal polyvalent te zijn, en, ten slotte, tussen individuen via de *individualisering* van de loonrelatie; vastlegging van individuele doelstellingen; individuele evaluatiegesprekken; permanente evaluatie; geïndividualiseerde loonsverhogingen of het uitloven van premies in functie van de individuele bekwaamheid of verdienste; geïndividualiseerde loopbanen of carrières, strategieën van 'responsabilisering' die neigen tot zelf-uitbuiting van bepaalde kaderleden die, zelf maar gewone loontrekkenden en sterk afhankelijk van een hele hiërarchie, terzelfdertijd toch verantwoordelijk worden gesteld voor hun verkoopscijfers, voor hun producten, voor hun filiaal, voor hun winkel, enz., net zoals dat voor 'zelfstandigen' het geval is; de vereiste tot 'auto-controle' breidt het 'impliceren' of 'betrekken' van de loontrekkenden, volgens de technieken van het 'participerend management', uit tot iets wat de taak van kaders ver overstijgt.

Allemaal technieken van rationele overheersing die, naast een over-investering in het werk, en dit niet enkel voor wie echt verantwoordelijke posities bekleedt,

.....

en het moeten werken onder tijdsdwang, ertoe leiden dat de collectieve standaarden en solidariteitsbanden worden afgezwakt of afgeschaft.<sup>3</sup>

Zo ontstaat in de praktijk een darwinistische wereld van strijd van allen tegen allen, op alle niveau's van de hiërarchie, waarbij ieders gehechtheid aan taak en onderneming wortelt in de onzekerheid, het lijden en de stress; maar die zou ongetwijfeld niet zo totaal slagen als hier niet een instelling van onbestendigheid meespeelde die wordt veroorzaakt door de onzekerheid en door de aanwezigheid, ook op elk niveau van de hiërarchie, ja zelfs tot op de hoogste niveau's, die van de kaders nl., van een *reserveleger van door onzekerheid en door de voortdurende werkloosheidsdreiging volgzzaam gemaakte werklieden*. De ultieme grondslag voor deze economische orde die in het teken van de vrijheid wordt gesteld, is in werkelijkheid *het structureel geweld* van de werkloosheid, de onzekerheid en de dreiging afgedankt te worden die deze impliceert: de basisvoorwaarde voor het 'harmonisch' functioneren van het micro-economische individualistische model is dus een massafenomeen, met name het bestaan van het reserveleger van werklozen.

Dit structureel geweld weegt ook op wat men het arbeidscontract noemt (wijze wetenschap heeft die gerationaliseerd en van realiteit ontdaan via de 'contracttheorie'). Het ondernemingsdiscours heeft nog nooit zo gezwaaid met termen als vertrouwen, en samenwerking, en loyauteit en ondernemingscultuur als in een tijdsnoot waarin men getrouwheid op elk moment bereikt door alle tijdsbetrokken garanties te laten verdwijnen (driekwart van de aanwervingen zijn van beperkte duur, het aandeel van de preciaire jobs blijft toenemen, en wat individuele afdankingen betreft gaan we in een richting waar er geen enkele beperking meer lijkt te bestaan.)

Zo zie je hoe de neoliberale utopie zich dreigt te incarneren in de realiteit van een soort helse machine die zelfs door de dominante groep als een onvermijdelijkheid wordt ervaren. Net als eertijds het Marxisme, waarmee ze overigens heel wat punten van overeenkomst vertoont, verwekt deze utopie een enorm geloof, het *free trade faith* (geloof in de vrije handel), en dit niet enkel bij wie er materieel van leeft, zoals de grote geldschietters en de bazen van ondernemingen en dies meer, maar ook bij hen die er de verantwoording voor hun bestaan uit puren, zoals de hoge ambtenaren en de politici; zij zijn het immers die de macht van de markt sacraliseren in naam van de economische efficiëntie, die de opheffing eisen van elke administratieve of politieke hinderpaal die de kapitaalhouders zou kunnen belemmeren in hun puur individuele zoektocht naar de maximalisering van individuele winst, die als een model van rationaliteit is vastgelegd; zij zijn het die ook onafhankelijke centrale banken willen, die de onderwerping prediken van de nationale staten aan de vereisten van de economische vrijheid voor de meesters van de economie, en dit samen met de ontkrachting van alle reglementeringen van

<sup>3</sup> Meer info hierover kan men vinden in twee nummers van de *Actes de la recherche en sciences sociales*, gewijd aan 'Nouvelles formes de domination dans le travail' (1 en 2), n° 114, september 1996, en in het bijzonder de inleiding van Gabrielle Bazals en Michel Pialoux, 'Crise du travail et crise du politique', n° 114, p. 3-4.

alle markten, te beginnen met de arbeidsmarkt, de algemene privatisering van de openbare diensten en de vermindering van de openbare en sociale uitgaven.

Zonder daarom noodzakelijkerwijs de economische en sociale belangen te delen van de ware gelovigen, en wat ook hun instelling moge zijn ten opzichte van de economische en sociale gevolgen van de utopie die ze met wiskundige rede omkleden, hebben de economen toch voldoende belangen op het terrein van de economische wetenschap om een bijdrage van doorslaggevende aard te leveren aan de productie en reproductie van het geloof in de neoliberale utopie. Gescheiden als ze zijn van de economische en sociale wereld zoals hij écht is, door hun ganse existentie, en bovenal door hun intellectuele opleiding, die in de regel zuiver abstract, boekenwijsheid en getheoretiseerd is, hebben ze sterk de neiging de zaken van de logica en de logica der zaken door elkaar te halen.

Met hun vertrouwen in modellen die ze praktisch nooit hebben kunnen onderwerpen aan experimentele verificatieproeven, kijken ze uit de hoogte neer op de verworvenheden van andere historische wetenschappen, waarin ze niet de zuiverheid en kristalheldere doorzichtigheid van hun mathematische spelletjes terugvinden, en waarvan ze ook meestal niet in staat zijn de ware noodzaak en diepe complexiteit te begrijpen; zo worden ze deelnemers en medewerkers aan een geweldige economische en sociale verandering die, zelfs als bepaalde gevolgen ervan hen doen gruwen (ze kunnen zelfs lid zijn van de socialistische partij en haar vertegenwoordigers welgemeende raad geven in de machtsinstellingen), hen toch ook niet helemaal onwelgevallig kan zijn, want, weliswaar op gevaar van enkele missers af, die dan worden geweten aan wat ze soms 'speculatieve zeepbellen' noemen, heeft ze toch de neiging realiteit te verlenen aan de ultra-consequente (zoals bepaalde vormen van krankzinnigheid) utopie waaraan ze hun leven wijden.

Die wereld is nochtans daar, met de onmiddellijk zichtbare effecten van het in werking stellen van de grote neoliberale utopie: die bestaan niet enkel uit de ellende van een alsmaar groeiend gedeelte van de economisch verst gevorderde samenlevingen, uit de buitengewone aangroei van de verschillen in inkomen, de progressieve verdwijning van de autonome werelden van culturele productie, film, uitgeverijen, enz., door het op- en binnendringen van commerciële waarden, maar ook en vooral is er de vernietiging van alle collectieve instellingen die de effecten van deze helse machine zouden kunnen dwarsbomen, waarbij in de eerste plaats de Staat dient vermeld, die met recht de vergaarbak van alle universele waarden in verband met de idee van *het publieke* mag genoemd worden, en daarenboven zie je hoe overal in de hoogste regionen van de economie en de Staat, of in de schoot van de ondernemingen, het soort moreel darwinisme wordt opgelegd dat, met de cultus van de *winner*, gevormd aan de hand van superieure wiskunde en benijdsprongen, de strijd van allen tegen allen en het *cynisme* instelt als dé normen bij elke praktijk.

Kan je dan verwachten dat de buitengewone hoeveemheid lijden die een dergelijk politiek-economisch bestel veroorzaakt op een mooie dag aan de oor-

sprong zou liggen van een beweging die in staat is de ren naar de afgrond te doen stoppen? We staan hier in feite voor een ongelooflijke paradox: aan de ene kant worden de obstakels die men ontmoet op de weg naar de realisatie van de nieuwe orde – die van het eenzame, maar wel vrije, individu – vandaag toegeschreven aan rigiditeiten en archaïsmen, en elke directe en bewuste tussenkomst, tenminste van staatswege, vanuit om het even welke voorkeur, wordt al bij voorbaat gediscrediteerd, en moet dus maar liefst zo snel mogelijk verdwijnen ten voordele van een zuiver en anoniem mechanisme: namelijk de markt (waarvan men vergeet dat ze ook de plaats is waar belangen zich doen gelden), terwijl het aan de andere kant in werkelijkheid juist is dankzij het voortbestaan of overleven van de instellingen en actoren van de oude orde op haar weg naar ontmanteling, en dankzij al het werk van alle categorieën van sociale werkers, en ook alle sociale solidariteit, familiale of andere, dat diezelfde sociale orde, ondanks het groeiend aantal bestaansonzekereren in de bevolking, niet ineens stort in de chaos.

De overgang naar 'het liberalisme' kan je niet voelen; hij voltrekt zich dus onmerkbaar, zoals het afdrijven van de continenten; zijn effecten blijven verborgen, vooral de vreselijkste, die op de lange termijn. Paradoxaal genoeg worden die effecten mee verborgen door de weerstanden die deze overgang momenteel oproept bij wie de oude orde verdedigt door te putten uit de bronnen die ze rijk was, uit oude solidariteitsbanden, uit reserves aan sociaal kapitaal die een heel stuk van de huidige sociale orde behoeden voor de val in de anomie. (Dit sociaal kapitaal is gedoemd langzaam te verdwijnen, als het niet vernieuwd, opnieuw geproduceerd wordt, ook al is deze uitputting nog niet meteen voor morgen.)

Maar deze zelfde 'conserverende' krachten, het zou wat al te makkelijk zijn ze als conservatieve krachten te behandelen, zijn ook, als je ze vanuit een andere ooghoek bekijkt, *verzetskrachten* tegen de instelling van de nieuwe orde, die het in zich hebben om subversieve krachten te worden. Als er ergens nog een sprankeltje hoop is, dan ligt die in het feit dat er nog steeds krachten bestaan, zowel in staatsinstellingen als in de ingesteldheid van sociale actoren (die duidelijk het meest aan deze instellingen verknocht zijn, een beetje de 'petite noblesse' van de Staat), krachten die, onder het mom gewoon een verdwenen orde met haar bijbehorende 'privileges' te verdedigen, want dat zal men hen onmiddellijk aanwrijven, om deze beproeving te kunnen weerstaan, in feite verplicht zijn zich aan het werk te zetten om een nieuwe sociale orde uit te vinden en op te bouwen waarvan de enige wet nu eens niet bestaat uit het egoïstisch najagen van eigenbelang en de individuele passie van de winst, een orde die ruimte zou laten voor collectiviteiten gericht op *het rationeel nastreven van doelen die collectief uitgewerkt en goedgekeurd werden.*

Hoe zouden we dan, tussen al die collectiviteiten, verenigingen, vakbonden, partijen,... geen speciale plaats voorbehouden voor de Staat, de nationale, of, beter nog, de supranationale, zeg maar Europese (als tussenstadium naar een wereldstaat), die in staat moet zijn de winsten die op de financiële markten gerealiseerd worden ook effectief te controleren en te taxeren, en boven alles, de destructieve impact die deze laatste hebben op de werkgelegenheidsmarkt van

antwoord te dienen. Dit door in samenwerking met de vakbonden de uitwerking en de verdediging van *het openbaar belang* te organiseren; en, of we dat nu prettig vinden of niet, dit laatste zal wel nooit, ook al kost het enige wiskundige schriftvervalsing, ontsnappen aan de visie van de accountants (vroeger zouden we 'kruideniersmentaliteit' gezegd hebben) die het nieuwe geloofssysteem voorstelt als de hoogste vorm van wat een mens bereiken kan.

*Vertaling: Jan Matthieu*

Pierre Bourdieu, antropoloog en socioloog, doceert aan het 'Collège de France' en aan de 'Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales'. Hij is de auteur van talrijke boeken zoals o.a. *La distinction* (Minuit, 1979), *L'ontologie politique de Martin Heidegger* (Minuit, 1988) en *Raisons pratiques* (Seuil, 1994). Meer recent publiceerde hij *La domination masculine* (Seuil, 1998) en *Contre-Feux* (Liberto: Raisons d'agir, 1998).

Pierre Bourdieu gaf *Oikos* de toelating deze tekst uit *Le monde diplomatique* te vertalen.